

УДК 347.12

DOI <https://doi.org/10.51989/NUL.2024.1.7>

ПЕРСПЕКТИВИ ОНОВЛЕННЯ НОРМ ЦК УКРАЇНИ ПРО ФІЗИЧНУ ОСОБУ В ПРОЦЕСІ РЕКОДИФІКАЦІЇ

Якубівський Ігор Євгенович,

доктор юридичних наук, професор,
провідний науковий співробітник відділу приватноправових досліджень
Інституту правотворчості та науково-правових експертиз
Національної академії наук України

У статті проаналізовано питання цивільної правосуб'єктності фізичної особи як учасника цивільних відносин з позиції рекодифікації цивільного законодавства. Стосовно термінології для позначення цієї категорії учасників цивільних відносин («фізична особа», «людина», «громадянин») зазначено про доцільність збереження в оновленому ЦК України терміна «фізична особа». Щодо моменту виникнення цивільної правоздатності фізичної особи зазначено про недоцільність закріплення в ЦК України концепції «умовної правоздатності». Проте доводиться доцільність уточнення того, що цивільна правоздатність виникає з моменту народження фізичної особи живою і припиняється в момент незворотної смерті. Щодо поняття дієздатності зосереджено увагу на різних підходах до визначення цієї категорії в цивільному законодавстві країн пострадянського простору й країн ЄС та обґрунтовано необхідність звуження поняття цивільної дієздатності до можливості вчинення юридичних дій. Щодо обсягу цивільної дієздатності малолітніх осіб звернуто увагу на доцільність її розширення за рахунок надання їм можливості самостійно вчиняти правочини, спрямовані на безвідплатне отримання вигоди, крім правочинів, які підлягають нотаріальному посвідченню, а також надання малолітнім, які досягли 6 років, можливості самостійно вчиняти правочини, пов'язані з використанням електронних платіжних засобів. Стосовно цивільної дієздатності неповнолітніх зазначено про необхідність збереження наявної вимоги щодо обов'язковості згоди органу опіки й піклування на вчинення правочинів щодо розпорядження нерухомим майном, транспортними засобами лише в частині правочинів щодо відчуження таких об'єктів та передання їх у заставу (іпотеку). До того ж звернуто увагу на доцільність скасувати наявні обмеження щодо можливості неповнолітнього розпоряджатися коштами на поточному рахунку. Щодо обмеження цивільної дієздатності доцільно залишити лише одну підставу – розлад психіки та (або) поведінки, який істотно впливає на здатність фізичної особи усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними.

Ключові слова: фізична особа, правосуб'єктність, правоздатність, дієздатність, малолітня особа, неповнолітня особа.

Yakubivskiy I. Ye. Prospects of update of the Civil Code of Ukraine provisions about a natural person in the recodification process

The article analyzes the issue of civil legal personality of a natural person as a participant in civil relations from the point of view of the recodification of civil legislation. With regard to the terminology for the designation of this category of participants in civil relations ("natural person", "human", "citizen"), the expediency of retaining the term "natural person" in the updated Civil Code of Ukraine is indicated. Regarding the moment of appearing of civil legal capacity, it is noted that it is not appropriate to enshrine the concept of "subjunctive legal capacity" in the Civil Code of Ukraine. However, the expediency of clarifying that civil legal capacity arises from the moment of birth of a natural person alive and ceases at the moment of irreversible death is proven. Regarding the concept of active legal capacity, attention is paid to different approaches to defining this category in the civil legislation of the countries of the post-Soviet space and the countries of the European Union, and the necessity of narrowing the concept of active legal capacity to the possibility of committing juridical acts is substantiated. Regarding the scope of the active legal capacity of minors under 14 years, attention was drawn to the expediency

of its expansion at the expense of providing them with the opportunity to independently perform transactions aimed at obtaining a benefit free of charge, except for transactions that are subject to notarization, as well as providing minors who have reached the age of 6 with the opportunity to independently perform transactions, related to the use of electronic means of payment. With regard to the active legal capacity of minors from 14 to 18 years, the need to maintain the existing requirement regarding the mandatory consent of the body of guardianship for the execution of transactions regarding the disposal of immovable property, vehicles is indicated only in the part of transactions regarding the alienation of such objects and their transfer as a pledge (mortgage). At the same time, attention was paid to the expediency of canceling existing restrictions on the ability of a minor from 14 to 18 years to dispose of funds on a current account. Regarding the restriction of active legal capacity, it is advisable to leave only one ground – a disorder of psyche and (or) behavior, which significantly affects the ability of a natural person to realize the meaning of his actions and (or) manage them.

Key words: *natural person, legal personality, legal capacity, active legal capacity, minor.*

Під час останньої кодифікації цивільного законодавства 2003 року норми про фізичну особу зазнали відчутного реформування порівняно з Цивільним кодексом УРСР 1963 року. Найбільш вагомими з новел полягали в тому, що було введено поняття фізичної особи, якою визнається людина, підкреслено природний характер правоздатності фізичної особи, закріплено положення про фізичну особу як підприємця тощо [1, с. 119]. За 20 років, що минули від ухвалення ЦК України [2], норми про фізичну особу як учасника цивільних відносин не зазнали істотних змін. Внесені впродовж цього періоду точкові зміни стосувалися окремих аспектів правосуб'єктності фізичних осіб (дозволу органів опіки і піклування на вчинення деяких правочинів щодо майна неповнолітніх, умов обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, оголошення її померлою, опіки над майном фізичної особи, визнаної безвісно відсутньою чи зниклої безвісти за особливих обставин, та ін.). Тому можна констатувати, що закладені ЦК України норми про правовий статус фізичної особи загалом витримали випробування часом, що, однак, не означає відсутності доцільності в їх подальшому оновленні в процесі рекодифікації цивільного законодавства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика правосуб'єктності фізичної особи як учасника цивільних відносин традиційно привертала увагу вчених-цивілістів. Щодо цього варто виокремити наукові праці В. І. Борисової, З. В. Ромовської, Є. О. Харитоновна, О. І. Харитонової, Я. М. Шевченко та інших вітчизняних науковців. Серед дисертаційних досліджень, присвячених фізичним

особам та питанням їх правосуб'єктності, варто назвати роботи таких учених, як М. О. Стефанчук, Р. О. Стефанчук, С. Я. Ременяк, Н. О. Тищук, Ж. Л. Чорна та ін.

Виклад основного матеріалу. Термін «фізична особа» використовується для позначення людини як учасника цивільних відносин. Як підкреслюється в доктрині, вживання терміна «фізична особа» пов'язується із загально визнаною тенденцією про характеристику людини як носія цивільних прав та обов'язків, що підкреслює реальне, фізичне існування людини як частини живої природи [3, с. 222].

В Україні закріплення терміна «фізична особа» на рівні кодифікованого акту цивільного законодавства відбулося з ухваленням чинного ЦК України 2003 року. До цього ЦК УСРР 1922 року [4] та ЦК УРСР 1963 року [5] послуговувалися терміном «громадянин». Варто погодитися з тим, що використання цивільним законодавством терміна «громадянин» для позначення суб'єктів цивільних відносин є некоректним. Поняття «фізична особа» є ширшим за поняття «громадянин» та охоплює всіх індивідів, здатних бути суб'єктами цивільних правовідносин [6, с. 425].

Станом на сьогодні термін «фізична особа» закріплено в цивільному законодавстві більшості країн Європи (Німецьке цивільне уложення (BGB) [7] – *Natürliche Person*; ЦК Іспанії [8] – *Personas naturales*; ЦК Італії [9] – *Persone fisiche*, ЦК Нідерландів [10] – *Natuurlijk persoon*; ЦК Польщі [11] – *Osoba Fizyczna*; ЦК Чехії [12] – *Fyzické osoby* і т.д.). У Французькому цивільному кодексі [13] переважно

вживається термін «особа» (Книга 1 ФЦК має назву «*Des Personnes*»), проте в низці статей (див. напр. ст. ст. 515-1, 911) міститься термін «фізична особа» (*Personne physique*).

Щодо терміна «людина», то він якщо й застосовується в цивільних кодексах європейських країн, то лише паралельно з терміном «фізична особа» (Німеччина, Польща, Франція, Чехія тощо). Фактично, те ж саме має місце і в ЦК України: попри домінувальне використання терміна «фізична особа», в окремих статтях кодексу вжито термін «людина» (ст. ст. 3, 24, 91, 201 та ін.).

Варто також зазначити, що закріплення на рівні ЦК України терміна «фізична особа» стало підґрунтям для подальшого його використання в нормативно-правових актах інших галузей законодавства – кримінального, податкового, цивільного процесуального, господарського процесуального тощо. Тобто з позиції національного законодавства України цей термін набув міжгалузевого характеру. Крім цього, в літературі слушно звертається увага і на широке його використання в міжнародних актах [14, с. 44].

Тому варто визнати доцільним збереження в ЦК України терміна «фізична особа», як це впливає з Концепції рекодифікації [15, с. 14–18].

Передумовою участі фізичних осіб у цивільних відносинах є наявність у них правосуб'єктності, до складу якої входять правоздатність і дієздатність [16, с. 415].

Сутність цивільної правоздатності в контексті її співвідношення із суб'єктивним цивільним правом на рівні доктрини приватного права розуміється по-різному. Одні науковці наголошують на необхідності розмежувати цивільну правоздатність та суб'єктивне право [3, с. 223–224; 17, с. 147; 18, с. 79], тоді як інші вчені схильні розглядати цивільну правоздатність як особливе суб'єктивне право (*sui generis*) [16, с. 51–52; 19, с. 148].

Підтримуючи, загалом, першу з наведених позицій, слід зазначити, що розуміння цивільної правоздатності як здатності фізичної особи мати цивільні права та обов'язки вже саме по собі протиставляє категорії правоздатності й суб'єктивного права, націлюючи на необхідність роз-

глядати їх як самостійні відносно одна до одної. Правоздатність, будучи передумовою набуття фізичною особою суб'єктивного права, сама таким правом не є.

Наведене вище розмежування цивільної правоздатності та суб'єктивного цивільного права дає змогу висловити позицію в питанні щодо можливості обмеження цивільної правоздатності фізичної особи. Як відомо, ст. 27 ЦК України, закріплюючи загальне правило щодо недопустимості обмеження цивільної правоздатності фізичної особи, усе ж допускає існування винятків із цього правила, передбачених Конституцією України.

Але аналіз положень Конституції України [20] не виявляє випадків обмеження саме правоздатності – в Основному Законі йдеться про можливість позбавлення конкретних благ або прав (ст. ст. 41, 47) або про обмеження в здійсненні окремих прав (ст. ст. 34, 35). У ст. 64 Конституції України закріплена можливість обмеження прав і свобод в умовах воєнного або надзвичайного стану. ЗУ «Про правовий режим воєнного стану» [21] передбачає обмеження прав і свобод громадян та прав і законних інтересів юридичних осіб (ст. 20). Передбачені ст. 8 цього Закону заходи правового режиму воєнного стану полягають або в позбавленні певних прав (примусове відчуження майна), або в обмеженнях у їх здійсненні (комендантська година, військово-квартирна повинність, тощо). ЗУ «Про правовий режим надзвичайного стану» [22] теж серед заходів, які можуть запроваджуватися в умовах надзвичайного стану, передбачає або позбавлення певних прав, або обмеження в їх здійсненні (ст. ст. 16, 17, 22).

Те ж саме стосується застосування до фізичної особи кримінальних покарань. Відповідно до ст. 50 КК України [23], покарання полягає в передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого. Так, застосування такого виду покарання, як позбавлення права займатися певним видом діяльності (ст. 55 КК України), передбачає позбавлення засудженого належного йому конкретного суб'єктивного права – наприклад, права вести підприємницьку діяльність. Конфіскація (ст. 59 КК України) становить собою

позбавлення засудженого права власності на все або частину його майна.

Відповідно до ЗУ «Про санкції» [24] (ст. ст. 1,4), санкції є спеціальними економічними та іншими обмежувальними заходами, які полягають у позбавленні певних прав або в запровадженні обмежень у їх здійсненні (стягнення в дохід держави активів, що належать фізичній або юридичній особі, блокування активів, заборона вчинення правочинів щодо цінних паперів, заборона набуття у власність земельних ділянок тощо).

Отже, Конституція України та інші закони допускають за певних умов позбавлення фізичної особи певних належних їй благ та (або) прав чи запровадження обмежень у здійсненні окремих прав. Але це не дає підстав вважати застосування таких заходів обмеженням цивільної правоздатності як абстрактної здатності мати цивільні права та обов'язки. Остання, будучи природною властивістю фізичної особи виступати носієм цивільних прав та обов'язків, не може бути обмежена ні внаслідок вольової дії самої цієї особи, ні державою. Тому доцільним є оновлення ст. 27 ЦК України та закріплення в ній імперативної норми про неприпустимість обмеження цивільної правоздатності фізичної особи.

Щодо моменту виникнення цивільної правоздатності фізичної особи, то ст. 25 ЦК України в чинній редакції пов'язує його з народженням. Такий підхід ґрунтується на домінувальній у вітчизняній цивілістичній доктрині натуралістичній концепції (від лат. *natus* – народжений), відповідно до якої моментом виникнення правосуб'єктності фізичної особи є її народження [14, с. 74–75; 16, с. 423; 19, с. 278–282].

Водночас в абз. 2 ч. 5 ст. 25 ЦК України міститься норма, відповідно до якої, у випадках, установлених законом, охороняються інтереси зачатої, але ще не народженої дитини. Ця норма одержує розвиток у ст. 1200 ЦК України (щодо права дитини потерпілого, яка народилася після його смерті, на відшкодування шкоди), ст. 1222 ЦК України (щодо визнання спадкоємцями за заповітом і за законом осіб, які були зачаті за життя спадкодавця і народжені живими після відкриття спадщини – так званих насцитурусів (від лат. *nasciturus* – плід в утробі матері)).

У цьому аспекті варто звернути увагу на існування різних підходів, які мають місце у цивільних кодексах окремих європейських країн стосовно можливості визнання правоздатності за зачатого, але ще не народженою дитиною.

За законодавством Німеччини правоздатність людини виникає з моменту її народження (§ 1 BGB). Спадкоємцем може бути лише той, хто є живим на момент відкриття спадщини. Особа, яка ще не народилася на момент відкриття спадщини, але вже зачата, вважається такою, що народилася до відкриття спадщини (§ 1923 BGB).

У низці європейських країн цивільне законодавство містить норму, яка передбачає виникнення цивільної правоздатності з моменту зачаття, але за умови народження дитини живою (ст. 2 ЦК Албанії [25]; ст. 2:2 ЦК Угорщини [26]). У ЦК Іспанії (ст. 29) та ЦК Чехії (ст. 25) передбачено, що зачата дитина вважається вже народженою для всіх цілей, що відповідають її інтересам, за умови народження її живою. У цивільних кодексах Естонії (ст. 7) [27] та Литви (ст. 2:2) [28] передбачено, що у встановлених законом випадках зародок людини має правоздатність з моменту зачаття, якщо дитина народжується живою. У низці країн за зачатого, але ненародженою дитиною визнається здатність спадкувати за умови народження живою (ст. 386 ЦЗ Латвії [29]; ст. 24 ЦК Молдови [30]). У цивільних кодексах Азербайджану (ст. 25) [31], Грузії (ст. 11) [32] передбачено, що право бути спадкоємцем виникає з моменту зачаття, а здійснення цього права можливе після народження. У Франції юридична здатність отримати за договором дарування або за заповітом пов'язується із зачаттям. Проте договір дарування чи заповіт матимуть силу лише за умови народження дитини життєздатною (ст. 906 ФЦК).

Отже, у наведених європейських країнах, якщо й визнається правоздатність за зачатого, але ще не народженою дитиною, то лише умовно, оскільки її реалізація ставиться в залежність від народження дитини живою. Також відповідні норми цивільних кодексів європейських країн передбачають обмежену сферу застосування конструкції «умовної правоздатності»: в одних країнах вона поширюється

лише на спадкування (у Франції – також на дарування), в інших прив'язується до випадків, коли це відповідає інтересам зачатої дитини, чи вказівкою на випадки, передбачені законом.

У вітчизняній літературі висловлено позиції щодо запозичення вищезазначених підходів у питанні виникнення цивільної дієздатності в законодавство України [33, с. 94–95]. Проте достатніх підстав для сприйняття концепції «умовної правоздатності» зачатої, але не народженої дитини на рівні ЦК України не вбачається. Норми абз. 2 ч. 2 ст. 25, ч. 1 ст. 1200, ч. 1 ст. 1222 ЦК України не входять у колізію з положенням абз. 1 ч. 2 ст. 25 ЦК України про виникнення правоздатності з моменту народження. Законодавець уникає вживання в абз. 1 ч. 2 ст. 25 ЦК України терміна «право», з огляду на те, що зачата, але не народжена дитина не може її мати через відсутність у неї в цей момент правоздатності. Зачата, але не народжена дитина матиме право на відшкодування шкоди, завданої смертю потерпілого, чи право на спадкування лише за умови народження живою. По суті, єдине, що відрізняє позицію ЦК України в цьому питанні від законодавства Албанії, Естонії, Угорщини, Чехії та інших наведених вище країн, – це те, що останні, по суті, надають факту народження дитини живою ретроактивної дії стосовно виникнення в неї правоздатності. Але потреби закріплювати аналогічне правове регулювання в Україні не вбачається. Стосовно спадкового права ч. 5 ст. 1268 ЦК України передбачає, що незалежно від часу прийняття спадщини вона належить спадкоємцеві з часу відкриття спадщини. З огляду на це, визнання за прийняттям спадщини зворотної сили в часі визнається як у літературі зі спадкового права [34, с. 226; 35, с. 261], так і в судовій практиці [36]. Отже, навіть якщо в період між часом відкриття спадщини і моментом народження насцитуруса спадковому майну була завдана шкода чи цим майном незаконно заволоділа інша особа, його права на це майно підлягатимуть захисту з огляду на ч. 5 ст. 1268 ЦК України.

Отже, закріплений ЦК України підхід щодо виникнення цивільної правоздатності фізичної особи є правильним, і потреби в його концептуальній зміні не

існує. Єдине, що відповідні положення доцільно було би дещо конкретизувати, як це має місце в цивільних кодексах окремих європейських держав (Азербайджан, Албанія, Грузія, Іспанія, Литва). Щодо народження, то варто враховувати, що можливе як живонародження, так і мертвонародження. Відповідні критерії передбачені на рівні спеціального законодавства [37]. Тому доцільно уточнити в абз. 1 ч. 2 ст. 25 ЦК України про народження живою (відповідне формулювання міститься в ст. 1222 ЦК України) із відсиланням до критеріїв, встановлених законодавством.

Стосовно смерті, то в ст. 52 Основ законодавства України про охорону здоров'я [38] закріплено поняття «незворотна смерть». Моментом незворотної смерті людини є момент смерті її головного мозку або її біологічна смерть. Зважаючи на це, у ч. 4 ст. 25 ЦК України доцільно зазначити, що цивільна дієздатність фізичної особи припиняється в момент її незворотної смерті, встановленої відповідно до законодавства.

Другим складником цивільної правосуб'єктності фізичної особи, поряд із правоздатністю, є дієздатність. Остання детермінована здатністю фізичної особи усвідомлювати значення своїх дій та керувати ними. Відповідно, залежно від віку, стану психічного здоров'я фізичні особи мають різний обсяг цивільної дієздатності, який визначає ступінь їх автономності в цивільних відносинах, можливості самостійно діяти в таких відносинах, набуваючи цивільних прав та обов'язків, здійснюючи їх, тощо.

Законодавче закріплення цивільної дієздатності фізичної особи в різних правопорядках, зокрема європейських, відрізняється як термінологічно, так і за змістом. У кодифікованих актах цивільного права деяких країн Європи відсутнє як таке поняття дієздатності, не кажучи вже про закріплення його законодавчої дефініції. Різняться також підходи щодо визначення дієздатності неповнолітніх, підстав та правових наслідків обмеження дієздатності, визнання фізичної особи недієздатною, тощо.

Аналізуючи закріплену ст. 30 ЦК України законодавчу дефініцію цивільної дієз-

датності, можна констатувати, що в її основу покладене доволі широке трактування змісту цього поняття. Наприклад, здійснення суб'єктивних цивільних прав можливе як шляхом вчинення фактичних дій (користування річчю, використання об'єкта права інтелектуальної власності тощо), так і шляхом вчинення юридичних дій (відчуження речі, надання ліцензії на використання об'єкта права інтелектуальної власності, складання заповіту та ін.). Те ж саме стосується можливості своїми діями набувати цивільних прав. Тобто буквально тлумачення закріпленого ст. 30 ЦК України визначення цивільної дієздатності означає, що це поняття стосується як юридичних дій, так і фактичних.

Але положення ЦК України, які визначають обсяг цивільної дієздатності окремих категорій фізичних осіб, ґрунтуються на іншому, більш вузькому трактуванні цивільної дієздатності. Так, у ст. ст. 31, 32 ЦК України, де передбачено *numerus clausus* дій, які входять в обсяг цивільної дієздатності малолітніх та неповнолітніх осіб, не передбачено дій фактичного характеру. Але ж це не означає, що малолітній чи неповнолітній не може самостійно створити літературний твір, здійснювати користування своїм майном і т. д.

Варто зазначити, що широке розуміння дієздатності, яке нині закріплене в ст. 30 ЦК України, є більш характерним для країн пострадянського простору, тоді як для країн Європейського Союзу дієздатність здебільшого відображає здатність особи вчиняти дії саме юридичного характеру (правочини). У Німецькому цивільному уложенні (BGB) безпосередньо самого поняття «дієздатність» не міститься – у контексті здатності до вчинення правочинів ідеться про правочиноздатність (*Geschäftsfähigkeit*). У німецькій доктрині правочиноздатність та деліктоздатність об'єднуються поняттям «дієздатність» [39, с. 251]. Згідно із законодавством Естонії, дієздатність – це здатність самостійно вчиняти дійсні правочини (ст. 8 Закону про Загальну частину ЦК Естонії). Відповідно до § 15 ЦК Чехії, дієздатність – здатність своїми правовими діями набувати і здійснювати права, створювати для себе обов'язки та їх виконувати (вчиняти правові дії). У ЦК Польщі відповідником

поняттю «дієздатність» є термін «здатність до правочинів» (*zdolność do czynności prawnych*). У ЦК Угорщини дієздатність розуміється як здатність особи вступати в договори та вчиняти інші юридичні дії (ст. 2:8).

Аналогічну позицію висловлено у вітчизняній доктрині та запропоновано розуміння дієздатності як здатності вчиняти юридичні дії (правочиноздатність, тестаментоздатність, трансдієздатність) та здатності виконувати обов'язки [16, с. 306].

Так, визначення поняття цивільної дієздатності в ст. 30 ЦК України потрібно переглянути, звуживши його до здатності фізичної особи своїми юридичними діями набувати для себе цивільних прав і самостійно їх здійснювати, а також здатності своїми юридичними діями створювати для себе цивільні обов'язки, самостійно їх виконувати та нести відповідальність у разі їх невиконання.

Щодо цивільної дієздатності малолітніх, у вітчизняній літературі обґрунтовується доцільність установлення нижньої вікової межі часткової дієздатності в 6 років [16, с. 314–315] чи 5 років [40, с. 6]. Така позиція дійсно існує в законодавстві низки європейських країн, у яких закріплено нижню вікову межу дієздатності малолітніх у 7 років (Азербайджан, Грузія, Естонія, Молдова, Німеччина), 13 років (Польща), 14 років (Албанія, Угорщина). Водночас, закріплюючи загальне правило про те, що особи, які не досягли цього віку, є недієздатними, або що правочини, вчинені такими особами, є нікчемними, законодавство цих країн передбачає винятки з цього правила, які перекликаються з тими правовими можливостями, які в Україні передбачені для малолітнього. Проте у всякому разі уніфікованого підходу в цьому питанні в європейських країнах немає.

Водночас підхід чинного ЦК України, який не містить нижньої вікової межі часткової цивільної дієздатності, видається правильним і доволі гнучким. Адже необхідною ознакою дрібного побутового правочину є відповідність фізичному, духовному чи соціальному розвитку малолітнього. Звісно, такий рівень розвитку буде відрізнятися в малолітнього, скажімо, 5-річного і 12-річного віку. Відповідно, і коло тих правочинів, які можуть

вчиняти малолітні різного віку, буде неоднаковим.

У законодавстві низки європейських країн (наприклад, Албанії, Литви) обсяг цивільної дієздатності малолітнього дає йому змогу самостійно вчиняти правочини на користь (з вигодою) для малолітнього («правочини, які приносять вигоду без компенсації»). За законодавством України малолітній може вчинити такий правочин лише за умови, якщо він відповідає ознакам дрібного побутового правочину. Наприклад, дарування малолітньому майна, яке не належить до такого, що має невисоку вартість, не підпадатиме під визначення дрібного побутового правочину. Думається, що малолітнім доцільно надати право самостійно вчиняти правочини, спрямовані на безвідплатне отримання ними вигоди. Однак це правило не має поширюватися на ті правочини на користь малолітнього, які потребують нотаріального посвідчення.

У сучасному світі малолітні дедалі більш активно користуються банківськими платіжними картками. Наприклад, «Картка Юніора» Приватбанку [41], «Дитяча картка» від Монобанк [42] тощо можуть бути відкриті дитині по досягненню 6 років. Такі картки зазвичай прив'язуються до картки одного з батьків, передбачено можливість батьківського контролю, отримання інформації про здійснені операції тощо. Так, у контексті рекодифікації доцільно передбачити для малолітньої особи, яка досягла 6 років, можливість самостійно вчиняти правочини, пов'язані з використанням емітованих на її ім'я електронних платіжних засобів.

Чинна редакція ЦК України передбачає необхідність отримання дозволу (згоди) органу опіки та піклування на вчинення неповнолітньою особою правочину щодо транспортних засобів або нерухомого майна, а також на розпорядження грошовими коштами, що внесені повністю або частково іншими особами у фінансову установу на її ім'я (ч. ч. 2, 3 ст. 32).

Щодо розпорядження нерухомим майном, транспортними засобами наявну вимогу щодо згоди органу опіки й піклування варто залишити, оскільки це забезпечує захист майнових інтересів неповнолітніх (наприклад, на практиці трапляються

випадки, коли батьки намагаються відчужити квартиру, де неповнолітній є співвласником, щоби потім одержані гроші витратити на алкоголь чи наркотики; як наслідок, неповнолітній позбавляється частки у праві власності на житло, майже залишається на вулиці). Водночас цю вимогу доцільно поширити лише на правочини щодо відчуження таких об'єктів та передання їх у заставу (іпотеку). Немає потреби одержувати дозвіл органу опіки й піклування для передання в оренду, позичку тощо.

Щодо розпорядження коштами, внесеними іншими особами на рахунок неповнолітнього, то тут ЦК України потребує внесення змін. При цьому обмеження щодо можливості розпорядження коштами на поточному рахунку доцільно зняти взагалі. По-перше, поточний рахунок власне і відкривається для проведення розрахунків, зокрема отримання коштів від інших осіб. Крім того, у сучасних умовах неповнолітній, який працює, отримує заробітну плату «на зарплатну картку», що передбачає їх зарахування на відповідний на поточний рахунок. Відповідно, обмеження, передбачене ч. 3 ст. 32 ЦК України, певною мірою колізує із закріпленим п. 1 ч. 1 цієї ж статті правом неповнолітнього самостійно розпоряджатися своїм заробітком. Щодо банківського вкладу, то якщо вклад внесено на депозитний рахунок неповнолітнього третьою особою, то для розпорядження таким вкладом достатньо залишити необхідність письмової згоди лише батьків, усиновлювачів чи піклувальника.

Нині ЦК України передбачає дві альтернативні підстави обмеження цивільної дієздатності. Такий підхід є наслідком того, що у ЦК України була збережена підстава для обмеження дієздатності в дещо «модернізованому» вигляді із ЦК УРСР 1963 р. і додано нову підставу, пов'язану з психічним розладом.

Обмеження цивільної дієздатності у зв'язку зі зловживання спиртними напоями, наркотичними засобами, токсичними речовинами, азартними іграми тощо, є характерним для цивільного законодавства пострадянських країн, тоді як у західноєвропейських правових системах вона майже не трапляється. Деякі з пострадянських країн у своїх цивільних кодексах уже

відмовилися від цієї підстави (Молдова). У деяких вона є, але без такої ознаки, як ставлення себе чи своєї сім'ї в скрутне матеріальне становище (Литва).

Як слушно зазначається в літературі, в основу дієздатності покладено віковий і вольовий критерії [3, с. 226], особа вважається дієздатною саме тому, що наділена психічною та інтелектуальною здатністю розуміти значення своїх дій та керувати ними [1, с. 128]. Наведені доктринальні позиції відображені в ч. 1 ст. 30 ЦК України, відповідно до якої цивільну дієздатність має фізична особа, яка усвідомлює значення своїх дій та може керувати ними.

У цьому аспекті така умова, як те, що фізична особа ставить себе чи свою сім'ю, а також інших осіб, яких вона за законом зобов'язана утримувати, у скрутне матеріальне становище, має виражений соціально-економічний характер і не пов'язана зі здатністю такої особи усвідомлювати значення своїх дій та керувати ними. Отже, постає питання щодо обґрунтованості уналежнення її до умов обмеження цивільної дієздатності фізичної особи. До того ж у сучасних ринкових умовах при значній диференціації рівня доходів фізичних осіб така умова виглядає архаїчною. Фактично, вона може бути застосована лише до фізичних осіб із відносно низьким рівнем доходу.

З іншого боку, відповідно до ст. 1 ЗУ «Про психіатричну допомогу» [43], психічні розлади – розлади психічної діяльності, визнані такими згідно з чинною в Україні Міжнародною статистичною класифікацією хвороб, травм і причин смерті. До класу V. «Розлади психіки та поведінки» (*Mental and behavioral disorders*), віднесено, зокрема, розлади психіки та поведінки внаслідок вживання алкоголю (F10), опіодів (F11), канабіоїдів (F12), седативних чи снодійних засобів (F13), кокаїну (F14), глюциногенів (F 16), летючих речовин (F18), паталогічна пристрасть до азартної гри (лудоманія) (F63.0) тощо [44]. Тобто зловживання спиртними напоями, наркотичними речовинами, азартними іграми тощо уналежнено до розладів психіки та поведінки.

Зазначене ставить під сумнів доцільність збереження в оновленому ЦК України як

підстави обмеження цивільної дієздатності зловживання спиртними напоями, наркотичними засобами, токсичними речовинами, азартними іграми тощо, чим особа ставить себе чи свою сім'ю, а також інших осіб, яких вона за законом зобов'язана утримувати, у скрутне матеріальне становище.

Висновки. Правове регулювання участі фізичних осіб у цивільних правовідносинах вирізняється своєю консервативністю та залежністю від особливостей національного менталітету, сформованих у цьому суспільстві традицій, історичних особливостей тощо. Тому національне законодавство різних країн характеризується неоднорідними підходами у вирішенні багатьох питань, що стосуються правосуб'єктності фізичних осіб. Проведений вище аналіз дає змогу висувати, що значна частина концептуальних підходів, закладених у главі 4 ЦК України, відповідає положенням сучасної вітчизняної приватноправової доктрини, апробована практикою, а тому доцільності у їх зміні немає (щодо вживання терміна «фізична особа», поняття та моменту виникнення цивільної правоздатності, відсутності нижньої вікової межі виникнення цивільної дієздатності тощо). Серед положень, які потребують певного реформування, варто назвати такі:

– доцільно уточнити, що цивільна правоздатність виникає з моменту народження фізичної особи живою і припиняється в момент незворотної смерті, а також передбачити норму про недопустимість обмеження правоздатності;

– доцільно звужити поняття цивільної дієздатності, поклавши в основу визначення вчинення фізичною особою юридичних дій;

– розширення обсягу дієздатності малолітніх за рахунок надання їм можливості самостійно вчиняти правочини, спрямовані на безвідplatне отримання вигоди, крім правочинів, які підлягають нотаріальному посвідченню, а також надання малолітнім, які досягли 6 років, можливості самостійно вчиняти правочини, пов'язані з використанням електронних платіжних засобів;

– наявну вимогу щодо обов'язковості згоди органу опіки і піклування на вчи-

нення правочинів щодо розпоряджання нерухомим майном, транспортними засобами варто зберегти лише в частині правочинів щодо відчуження таких об'єктів та передання їх у заставу (іпотеку);

– щодо розпоряджання коштами, внесеними іншими особами на рахунок неповнолітнього, то обмеження щодо можливості розпоряджання коштами на поточному рахунку доцільно зняти взагалі, а щодо розпоряджання вкладом,

внесеним на депозитний рахунок неповнолітнього третьою особою, достатньо залишити необхідність письмової згоди лише батьків, усиновлювачів чи піклувальника;

– щодо обмеження цивільної дієздатності доцільно залишити лише одну підставу – розлад психіки та (або) поведінки, який істотно впливає на здатність фізичної особи усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кодифікація приватного (цивільного) права України / за ред. А. С. Довгєрта. Київ : УЦПС, 2000. 336 с.
2. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 року № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
3. Правова доктрина України: у 5 т. Т. 3: Доктрина приватного права / за заг. ред. Н. С. Кузнєцової. Харків : Право, 2013. 760 с.
4. Цивільний кодекс Української СРР 16.12.1922 року. *Кодифікація цивільного законодавства на українських землях: Т. 2 / за ред. Р. О. Стефанчука та М. О. Стефанчука*. Київ: Правова єдність, 2009. 1240 с.
5. Цивільний кодекс Української РСР від 16.07.1963 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1540-06#Text>
6. Харитонов Є. О., Харитонова О. І. Приватне право як концепт. Том III. Концепт приватного права і рекодифікація цивільного законодавства в Україні: рефлексії фронтиру : монографія. Одеса : Фенікс, 2019. 752 с.
7. Bürgerliches Gesetzbuch (BGB). URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/bgb/index.html>
8. Código Civil Español. Real Decreto de 24 de julio de 1889 por el que se publica el Código Civil. <https://www.boe.es/buscar/pdf/1889/BOE-A-1889-4763-consolidado.pdf>
9. Codice civile. Regio Decreto 16 marzo 1942-XX, № 262. URL: <https://www.codice-civile-online.it/codice-civile>
10. Burgerlijk Wetboek 1. URL: <https://wetten.overheid.nl/BWBR0002656/2023-05-01>
11. Kodeks cywilny. Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19640160093/U/D19640093Lj.pdf>
12. Občanský zákoník. URL: <https://www.senat.cz/xqw/webdav/pssenat/original/62957/53204>
13. Code civil des Français. URL : https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006070721/
14. Суб'єкти цивільного права / за заг. ред. Я. М. Шевченко. Харків : Харків юридичний, 2009. 632 с.
15. Концепція оновлення Цивільного кодексу України. Київ : АртЕк, 2020. 128 с.
16. Стефанчук М. О. Цивільна правосуб'єктність фізичних осіб та особливості її здійснення: монографія. Київ : АртЕк, 2020. 479 с.
17. Надьон В. В. Суб'єктивний обов'язок як елемент змісту цивільних правовідносин: монографія. Харків : Право, 2017. 392 с.
18. Харитонов Є. О., Харитонова О. І. Цивільні правовідносини: монографія. 2-ге вид., перероб. і доп. Одеса : Фенікс, 2011. 456 с.
19. Стефанчук Р. О. Особисті немайнові права фізичних осіб у цивільному праві: поняття, зміст, система, особливості здійснення та захисту : монографія. Хмельницький : Видавництво ХУУП, 2007. 626 с.
20. Конституція України від 28.06.1996 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
21. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 року № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>

22. Про правовий режим надзвичайного стану : Закон України від 16 березня 2000 року № 1550-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1550-14#Text>
23. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 року № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
24. Про санкції : Закон України від 14.08.2014 року № 1644-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1644-18#Text>
25. Civil Code of the Republic of Albania 29.07.1994 № 7850. URL: <https://www.cclaw.al/wp-content/uploads/law/The-Albanian-Civil-Code.pdf>
26. Civil Code of Hungary: Act V of 2013. URL: <https://njt.hu/jogszabaly/en/2013-5-00-00>
27. Закон об общей части Гражданского кодекса Эстонии 27.03.2002. URL: https://www.juristaitab.ee/sites/www.juristaitab.ee/files/elfinder/ru-seadused/%D0%97%D0%90%D0%9A%D0%9E%D0%9D%20%D0%9E%D0%91%20%D0%9E%D0%91%D0%A9%D0%95%D0%99%20%D0%A7%D0%90%D0%A1%D0%A2%D0%98%20%D0%93%D0%A0%D0%90%D0%96%D0%94%D0%90%D0%9D%D0%A1%D0%9A%D0%9E%D0%93%D0%9E%20%D0%9A%D0%9E%D0%94%D0%95%D0%9A%D0%A1%D0%90_01.07.2015.pdf
28. Code of the Republic of Lithuania. 18.07.2000 № VIII-1864. URL: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/en/TAD/TAIS.245495>
29. Гражданский закон Латвийской Республики 28.01.1937. URL: <https://www.inlatplus.lv/wp-content/uploads/2019/11/%D0%93%D1%80%D0%B0%D0%B6%D0%B4%D0%B0%D0%BD%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9-%D0%B7%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%BD.pdf>
30. Гражданский кодекс Республики Молдова 06.06.2002 № 1107. URL: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=125043&lang=ru
31. Гражданский кодекс Азербайджанской Республики от 28.12.1999 г. № 779-IQ. URL: <http://scfwca.gov.az/ru/page/mecelleler>
32. Гражданский кодекс Грузии от 26.06.1997 № 786. URL: <https://matsne.gov.ge/ru/document/view/31702?publication=122>
33. Булеца С. Б. Момент виникнення правоздатності в цивільному праві України, Словаччині та Угорщині. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Право»*. 2011. Вип. 16. С. 92–95.
34. Козловська Л. В. Теоретичні засади здійснення і захисту спадкових прав: монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2015. 448 с.
35. Кухарев О. Є. Спадкове право України: підручник. Київ : Правова єдність, 2020. 362 с.
36. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 22.03.2023 року у справі № 463/6829/21-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109855002>
37. Про затвердження Інструкції з визначення критеріїв перинатального періоду, живонародженості та мертвонародженості, Порядку реєстрації живонароджених і мертвонароджених: наказ МОЗ України від 29.03.2006 року № 179. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0427-06#Text>
38. Основи законодавства України про охорону здоров'я : Закон України від 19.11.1992 року № 2801-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text>
39. Шапп Я. Система германского гражданского права: учеб. М.: Международные отношения, 2006. 360 с.
40. Чорна Ж. Л. Цивільно-правовий захист майнових прав та інтересів малолітніх і неповнолітніх осіб : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2005. 20 с.
41. ПриватБанк: Картка юніора для дітей від 6 до 17 років. URL: <https://privatbank.ua/platezhnie-karty/karta-juniora>
42. Monobank – Universal Bank: Картки – Дитяча картка. URL: <https://www.monobank.ua/14?lang=uk>
43. Про психіатричну допомогу : Закон України від 22.02.2000 року № 1489-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1489-14#Text>
44. International Statistical Classification of Diseases and Related Health Problems 10th Revision (ICD-10). Mental and behavioural disorders URL: <https://icd.who.int/browse10/2019/en#/F10-F19>